

MITROPOLIA OLTENIEI

REVISTA

ARHIEPISCOPIEI CRAIOVEI,
ARHIEPISCOPIEI RÂMNICULUI,
EPISCOPIEI SEVERINULUI ȘI STREHAIEI,
EPISCOPIEI SLATINEI ȘI ROMANAȚILOR
ȘI
A FACULTĂȚII DE TEOLOGIE - CRAIOVA

ANUL LXIV (765-768), NR. 9-12, SEPTEMBRIE-DECEMBRIE, 2012

EDITURA MITROPOLIA OLTENIEI
CRAIOVA
ISSN 1013-4239

LOCUL SINCRETISMULUI RELIGIOS ÎN ISTORIA RELIGIILOR ȘI PERICOLELE LUI PENTRU LUMEA CONTEMPORANĂ

Diac. Lect. Univ. Dr. Adrian BOLDIȘOR¹

Cuvinte cheie: *sincretism, Istoria religiilor, pericole, sinteze religioase*
Keywords: *Syncretism, the History of Religions, Hazards, Religious Synthesis*

1. Introducere

Sincretismul, specific unor curente religioase mai vechi sau mai noi, este un fenomen strâns legat de mișcările milenariste și de apariția unor așa-ziși profeți ce afirmă că transmit mesaje divine, fiind dependent, în același timp, de transformări importante de natură socială, economică, politică și, nu în ultimul rând, religioasă. „Cu timpul, conceptul este vehiculat tot mai mult, iar înțelesul lui se lărgeste. Se vorbește de sincretismul multicultural și pluridisciplinar, etnic, cultural, științific, etic, senzorial, sinestezic (în simbolism) etc.”² Astfel, termenul este folosit în zilele noastre pe toate palierele vieții, pierzându-și sensul original și depășind sfera religioasă în care a fost folosit pentru o lungă perioadă. În același timp, el continuă să fie admirat de unii pentru importanța sintezelor realizate³ și înfierat de alții pentru mulțimea pagubelor aduse, fiind unul dintre cele mai controversate concepte.

2. Istoria termenului

Cuvântul „sincretism” (gr. συγκρητισμός) a fost folosit pentru prima dată de scriitorul Plutarh în lucrarea *De fraterno amori*, filosoful de origine greacă fiind cel care l-a creat sau, dacă termenul exista înainte, l-a pus în circulație.⁴ În cazul lui Plutarh, termenul are un sens politic, mult diferit de ceea ce avea să însemne în cursul timpului. El îl folosește cu referire la unirea diferitelor formațiuni statale din Creta („fедераția cretană”) împotriva

¹ Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea din Craiova.

² FLOREA FIRAN, *Literatura și sincretismul artelor*, în rev. „Scrisul românesc”, nr. 10 (110), octombrie 2012, p. 3.

³ „Departate de a trăda uzura sau sterilitatea, sincretismul pare să fie condiția oricărei creații religioase” (MIRCEA ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase. II. De la Gautama Buddha până la triumful creștinismului*, Traducere de Cezar Baltag, Ed. Științifică, București, 1991, p. 254).

⁴ JAMES MOFFATT, *Syncretism*, în: *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Edited by James Hastings, volume XII, Edinburgh: T&T. CLARK, 1921, p. 155.

dușmanilor comuni.

După Plutarh, termenul nu a mai fost folosit pentru o perioadă lungă de timp, până în vremea lui Erasmus din Rotterdam (în lucrarea *Adagia* teologul olandez folosește forma latină - *syncretismus*), fiind întrebuințat în legătură cu unirea în luptă împotriva feudalilor. De asemenea, Erasmus folosește cuvântul și în corespondența sa, amintind de o scriere a lui Melanchton. Termenul apare și într-o scrisoare a lui Zwingli către Oecolampadius prin care îi cerea acestuia o „unire sincretistă” împotriva celor ce persecutau Euharistia.

Secole la rând termenul a fost întrebuințat în disputele dintre reformați și romano-catolici, căpătând un sens peiorativ, acela de „hibrid”, „heterogen”, derivând de la gr. συγκεράννυμι. Astfel este cazul folosirii lui de către Paul Windeck în scrierea *Prognosticon futuri status ecclesiae* în care prezice finalul protestantismului și îi acuză pe unii adepți ai romano-catolicismului că au adoptat sincretismul. De asemenea, iezuitul Adam Contzen l-a criticat pe David Pareus pentru că lupta pentru o unire sincretistă împotriva dușmanilor.

În sec. al XV-lea termenul a trecut și în sfera filosofiei pentru a evidenția, la anumiți autori, cum este și Cardinal Bessarion, o legătură între gândirea lui Platon și cea a lui Aristotel, mai ales în contextul în care s-a accentuat preocuparea pentru filosofia celui dintâi.

O nouă dispută în care a fost folosit termenul „sincretism” a fost cea din sec. al XVII-lea, cunoscută în istorie drept „controversa sincretistă”⁵ dintre reprezentanții Bisericii luterană și reformată. În această dispută un rol important l-a avut teologul Georg Calixtus (1586-1656), cel care a încercat să realizeze o apropiere între cele două confesiuni. În ciuda tuturor încercărilor sale, el a fost numit „autorul tuturor tulburărilor din Bisericele protestante”. Eforturile acestui curent religios au fost socotite a fi de natură politică, iar nu bisericească, deoarece s-a încercat realizarea unei legături atât cu reformații, cât și cu Roma. Georg Calixtus „a considerat că, având punctul de plecare în Tradiția creștină cea mai veche ca un *consensus quinquesecularis*, ar putea să se ajungă la o unitate între diferitele confesiuni. Această concepție sincretistă s-a dezvoltat prin uceniciei săi în Școala de la Helmstädt”.⁶ Astfel, Georg Calixtus a încercat să surprindă un consens al primelor cinci secole care a unit Biserica din punct de vedere dogmatic. Se vorbește despre o învățătură și un consens al Bisericii

⁵ PAUL TSCHACKERT, *Syncretism, Syncretistic Controversies*, în: *Encyclopedia of Religious Knowledge*, p. 219-223.

⁶ Pr. prof. dr. ȘTEFAN SADU, *Istoria dogmelor. vol. IV. Istoria dogmelor în epoca modernă*, Ed. Bren, București, 2005, p. 114.

universale, astfel încât mântuirea să fie înțeleasă și acceptată de toți la fel. Printre cei care s-au opus acestui curent se numără Abraham Calovius (1612-1686) din Wittenberg, mai ales prin lucrarea *Systema locorum theologorum*.

Schimbându-și sensul de-a lungul timpului, termenul începe să fie folosit de umaniști, printre care se numără Zacharias Ursinus. De asemenea, forme ale sincretismului pot fi observate și în diversele arte (literatură, muzică, pictură ș.a.), la romantici, la Baudelaire, Wagner sau Rimbaud.

Ținând cont de toate aceste definiții care s-au dat termenului și de istoria controversată pe care a avut-o, „sincretismul se referă în general la unirea celor care se opun, pe o bază pe care o au în comun, și se aplică filosofiei și religiei organizate; în particular, se aplică mișcării irenice care s-a născut din efortul Bisericii luterane din secolul al șaptesprezecelea îndreptat spre o uniune interconfesională, singurul rezultat final spre care s-au îndreptat spiritele moderate. Controversa sincretistă este o formulă care adună conflictele purtate între partizanii și oponenții acestei mișcări”.⁷ Această dispută a angrenat spirite dintre cele mai diverse ce au folosit cuvântul în sensuri opuse, realizându-se astfel trecerea de la sensul de „armonie” al sincretismului, la cel de „hibrid”. Termenul a fost aplicat și altor segmente ale culturii umane, căpătând de-a lungul timpului sensuri din ce în ce mai variate.⁸

3. Sincretismul în Istoria religiilor

Sincretismul a fost folosit de-a lungul timpului în cadrul disciplinei Istoria religiilor, chiar dacă rolul său a fost interpretat în moduri diferite. „«Sincretismul», așa cum termenul a fost folosit de persoane ca Zwingli și Calixtus, a păstrat încă ceva din sensul practic pe care Plutarh l-a dat expresiei. Dar acesta s-a pierdut odată cu aplicarea tehnică, modernă a termenului, ca fenomen în istoria religiilor, de exemplu în fuziunea diferitelor religii în doctrină sau în cult”.⁹

În cadrul istoriei religiilor, sincretismul este determinat de mai mulți factori, între care se numără schimbările de natură socială, politică, economică, dar și noile sinteze filosofice și religioase, termenul căpătând un sens cosmopolit. Sincretismul apare atunci când două sau mai multe grupuri

⁷ PAUL TSCHACKERT, *Op. cit.*, p. 218.

⁸ În DEX (*Dicționarul explicativ al Limbii Române*) termenul este descris drept „o îmbinare de elemente eterogene aparținând unor arte diferite (literatură, muzică, dans etc.), caracteristică folclorului și mai ales fazelor primitive de dezvoltare a culturii, când diferitele arte nu erau încă diferențiate; (...) amestec de doctrine filosofice și religii diferite și contradictorii care au fost reunite în mod forțat (ignorându-se deosebirile dintre ele)”.

⁹ JAMES MOFFATT, *Op. cit.*, p. 155-156.

sociale, cu religii diferite, intră în contact, membrii acestora asimilându-și diferite caracteristici religioase specifice celorlalte grupuri și care, în cea mai mare parte, sunt străine de propriile credințe.

Sincretismul religios a cunoscut o dezvoltare intensă mai ales în primele patru secole ale erei creștine, însă urmele sale se pot întrevădea, mai mult sau mai puțin accentuat, în toată istoria religioasă a umanității, cu referire la fuziunea dintre două sau mai multe zeități sau cu acceptarea unor forme noi și de multe ori contradictorii în diferite părți ale cultului religios specific diferitelor divinități păgâne.

3.1 Egiptul antic

În religia Egiptului antic se pot recunoaște forme ale sincretismului în cultului lui Serapion și, în mod deosebit, odată cu transformarea Alexandriei în centrul cultural al lumii, loc în care s-au regăsit laolaltă elemente egiptene, siriene, iudaice și grecești. Acest proces începe odată cu invazia persană în Egipt (sec. al VI-lea î.d.Hr.) și cu sfârșitul dinastiei saitice. „Dar ceea ce urmează este o perioadă îndelungată în care dinastii sau suverani indigeni vor ține piept Regelui Regilor, împletindu-și soarta și interesele lor cu cele ale politicii grecești de la Atena sau Sparta. Se continuă astfel o favorizare a contactului dintre cele două civilizații, care începuse în timpul dinastiei a XXVI-a, menținându-se totodată și experiența culturală saitică”.¹⁰

Odată cu epoca războaielor cu persanii se poate vorbi și de existența unui dualism religios inspirat de religia iranienilor: toți cei străini spiritului egiptean sunt considerați răi sau impuri, fiind adesea identificați cu zeul Seth, în opoziție cu binele, reprezentat de zeul Ra. Această perioadă este și cea a identificării zeităților egiptene cu cele grecești sau de altă origine. În acest sens, un caz aparte îl reprezintă zeița Isis, al cărei cult se răspândește de la insula Philae, unde regele Nektanebos i-a construit un templu spre închinare, până la Nubia în sud și la Marea Mediterană în nord, fiind identifică cu cel puțin douăzeci de zeități străine, printre care se numără Afrodita, Astarte, Atena, Hera sau Kore. De asemenea, zeul Horus este identificat cu Apollo, Amon cu Zeus, Ptah cu Hefaistos și Bastet cu Artemis. „Cele două populații pun în comun patrimoniul mitologic și teologic, iar în ceea ce îi privește pe greci, aceștia le văd ca rituri grecești sau rituri egiptene și vorbesc despre «misterele» lui Osiris și despre jocurile «atletice» în cinstea divinității”.¹¹

¹⁰ SERGIO DONADONI, *Religia egipteană*, în: GIOVANBNI FILORAMO (coordonator), *Istoria religiilor. I. Religiiile antice*, Traducere de Smaranda Scriitoru și Cornelia Dumitru, Ed. Polirom, Iași, 2008, p. 107.

¹¹ IBIDEM, p. 108.

3.2 Grecia antică

Sincretismul este prezent în Grecia antică atunci când influențele orientale s-au făcut intens simțite, mai ales spre finalul sec. al VIII-lea î.d.Hr., idei sincretiste putându-se regăsi în operele lui Homer și Hesiod. „Chiar dacă zeii lui Homer coincid cu cei ai lui Hesiod, nu este improbabil ca în sistematizarea sa acesta din urmă să fi adus variații tradiției homerice și să fi introdus elemente luate din civilizațiile din Asia Mică, unde tatăl său trăise o lungă perioadă. Dar la organizarea panteonului și la îmbogățirea patrimoniului mitologic grec și-ar fi putut aduce aportul și frecvențele contacte și schimburi culturale care, pe parcursul precedentei epoci a bronzului și chiar în timpul neoliticului, avuseseră loc între Grecia continentală și insulară și civilizațiile Orientului Apropiat. Rămâne oricum valabil faptul că elementele sau influențele derivate în Grecia din Orientul Apropiat au fost reelaborate și adaptate la specificul ei cultural”.¹²

Zeii grecilor, așa cum îi prezintă Homer, au structuri complexe, făcând parte dintr-un panteon în care se pot observa elemente preluate din mai multe arii geografice și religioase: Tracia, Creta, Peloponez, Asia Mică ș.a. Originea zeilor din poemele homerice este atât indo-europeană și mediteraneeană, cât și orientală. Dintre zeii indo-europeni fac parte Zeus, Hestia, Eros, Dioscurii, de origine neariană sunt zeii Apollo-Helios, Afrodita, Dionysos, iar o parte importantă sunt de origine nesigură: Hera, Athena, Artemis, Demeter, Poseidon, Hefaistos, Cronos, Uranos sau Gea.

În acest sens este mitul lui Uranus, Cronos și Zeus, ce se apropie în punctele esențiale de mitul hittit al lui Kumarbi, dar și de întâmplările cu Zeus și Typhon, la greci, comparativ cu cele hittite în care eroii sunt Zeul Furtunii și Illuyanka. Aceste posibile influențe, ca și altele, fără a afecta originalitatea gândirii grecești din timpul lui Homer și Hesiod, sunt semne ale sincretismului religios observabil și în lumea greacă antică.

Și în filosofia greacă se poate vorbi de forme ale sincretismului, între diversele curente filosofice sincretiste evidențiindu-se orfismul sau filosofia gnostică a Logosului. La Orfeu, părintele tuturor poezilor, sincretismul se referă la unirea dintre două arte mult apreciate în Antichitate, muzica și poezia.

3.3 Perioada elenistică

Cea mai importantă perioadă de dezvoltare a sincretismului religios este cea de după epoca lui Alexandru cel Mare (323 î.d.Hr.), atunci când marele imperiu creat de acesta s-a destrămat și întreaga lume elenă s-a așezat pe

¹² PAOLO SCARPI, *Religia greacă*, în: GIOVANNI FILORAMO (coordonator), *Op. cit.*, p. 280.

structuri politice, sociale și economice noi. Din punct de vedere religios, acum se poate vorbi de o fuziune între zeități babiloniene, egiptene, grecești și romane, adică de o pătrundere a Orientului în lumea greco-romană. Această perioadă este cunoscută sub numele de „perioada elenistică”, caracterizată prin răspândirea populației, a culturii și mai ales a limbii grecești (greaca comună - *koine*) în întregul imperiu. „Religia epocii suferă influența gândirii lui Aristotel (384-322 î.d.H.), a sintezei filozofice stoice (către 300 î.d.H.) și a dezvoltării generale a științei, producând un val de misticism astral care se va manifesta în secolul al III-lea prin apariția astrologiei elenistice. Aceasta se caracterizează prin combinarea de elemente divinorii, împrumutate din religiile egipteană și mesopotamiană, cu astronomia grecească. Cultul regelui adoptat de Alexandru și de dinastia Ptolemeilor din Egipt (323-30 î.d.Hr.) provine în mod vădit din Orient și se va transforma în epoca romană în cultul împăratului”.¹³

Mircea Eliade nota că principala caracteristică a acestei perioade este reprezentată de promisiunea mântuirii, sincretismul religios fiind nota dominantă a epocii. „Fenomen imemorial și din plin atestat, sincretismul jucase un rol important în formarea religiilor hitită, greacă, romană, în religia lui Israel, în buddhismul Mahāyāna și în daoism. Dar ceea ce caracterizează sincretismul din epoca elenistică și romană este anvergura și creativitatea sa surprinzătoare (...) Este adevărat că în epoca de care ne ocupăm un singur zeu, Serapis, este produsul unei concertate topiri laolaltă a două figuri divine. Dar misterele greco-orientale, speculațiile eshatologice și apocaliptice, cultul suveranilor – spre a cita numai câteva exemple – ilustrează importanța și vigoarea gândirii sincretiste”.¹⁴

Printre zeii al căror cult s-a bucurat de cea mai mare răspândire în această perioadă se numără zeii „terapeuți” greci și egipteni Asklepios, Isis și Serapis, cultul acestora favorizând misteriile care s-au dovedit a fi atât de importante pentru populația imperiului. De altfel, sincretismul poate fi cel mai bine observat în credințele magice și astrologice din această perioadă, acolo unde elemente eterogene se găseau cumulate în aceleași practici religioase. Nu a existat religie antică în care magia și mantica să nu fi ocupat un rol important, unirea popoarelor între granițele aceluiași imperiu favorizând o dezvoltare deosebită a practicilor magice și, nu în ultimă instanță, astrologice. În legătură cu aceasta din urmă, Babilonul și

¹³ MIRCEA ELIADE, IOAN P. CULIANU, *Dicționar al religiilor*, Cu colaborarea lui H. S. WIESNER, Traducere de Cezar Baltag, Ed. Humanitas, București, 1993, p. 150.

¹⁴ MIRCEA ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase. II. De la Gautama Buddha până la triumful creștinismului*, Traducere de Cezar Baltag, Ed. Științifică, București, 1991, p. 254. „Departate de a trăda uzura sau sterilitatea, sincretismul pare să fie condiția oricărei creații religioase”.

Alexandria aveau să capete, de-a lungul timpului, întâietate înaintea altor cetăți. „Astrologia, ca suprapunere a celor două sisteme – mișcarea astrelor și existența terestră – provine din Mesopotamia și Egipt, dar sinteza elenistică, unind mai multe elemente orientale și astronomia grecească, este unică”.¹⁵ Tot din această perioadă nu trebuie uitate nici alchimia (care își atinge culmea cu scrierile lui Zosima) și hermetismul (o creație a elenismului, devenit cunoscut mai ales prin celebra scriere *Corpus hermeticus*). „După cum era de prevăzut, această literatură (hermetismul *n.n.*) oglindește mai mult sau mai puțin, sincretismul iudeo-egiptean (deci și anumite elemente iraniene); se recunoaște în plus influența platonismului; dar începând cu sec. al II-lea d. Hr. dualismul gnostic devine predominant”.¹⁶

Dintre misterele cele mai răspândite în perioada elenistică trebuie amintite cele ale zeiței-mamă Cybele și ale lui Attis, zeiță din Asia Mică, ale zeului Sabazis din Frigia, ale zeilor sirieni Adonis și Dea Syria, ale celor egiptene Isis și Serapis, sau ale celor persani, în principal Mithra, alături de zeițele grecești ce corespundeau, sub diferite forme de cinstire, nevoilor populației din ce în ce mai mult atrasă de practici ce scăpau rațiunii și țineau de substratul întunecat al ființei umane. „Misterele elenistice fac apel la conduite rituale arhaice – muzică sălbatică, dansuri frenetice, tatuaje, absorbția plantelor halucinogene – spre a forța apropierea divinității, sau chiar spre a obține *unio mystica*”.¹⁷

Un curent sincretism cu o influență mare în antichitate avea să fie mithraismul, mai ales după ce cultul acestui zeu iranian s-a bucurat de o răspândire fără precedent în perioada elenistă în rândul armatei romane. În vechiul panteon indo-iranian Mithra ocupa un loc secundar, de o importanță mai mare bucurându-se zei precum Varuna și Ahura Mazda. Cultul lui Mithra era dedicat exclusiv bărbaților, fiind unul în care misterele ocupau locul principal. Erau acceptați numai anumiți oameni, locurile de închinare și inițiere fiind ascunse în cea mai mare parte în peșteri.

3.4 Roma antică

O fuziune a elementelor religioase grecești și latine a fost posibilă în religia romanilor, denumită adesea „sintetică” sau „sincretista”, amestecul diferitelor practici religioase fiind aici mult mai amplu decât simpla alăturare a două tendințe străine. Popoarele ce și-au adus aportul la

¹⁵ MIRCEA ELIADE, IOAN P. CULIANU, *Op. cit.*, p. 151.

¹⁶ MIRCEA ELIADE, *Istoria credințelor și ideilor religioase. II. De la Gautama Buddha până la triumful creștinismului*, p. 270.

¹⁷ IBIDEM, p. 264.

realizarea acestei religii au fost latinii, sabinii, etruscii și grecii, aceștia din urmă fiind cei care și-au pus cel mai mult amprenta asupra viitoarei religii a Romei. „Procesul istorico-religios devenit manifest în aceste enumerări e caracterizat de o unitate relativă a sa, tipică pentru religiile «politeiste». Ea poate fi desemnată sub aspect sistematic prin expresia religie «sintetică»; trebuie să subliniem că nu este permisă falsificarea acestui fenomen schimbând evaluarea sau terminologia lui, ceea ce se întâmplă de obicei când, de exemplu, se estimează că acceptarea cultului zeiței Mater Magna ar reprezenta o ruptură cu religia republicană și începutul decăderii orientale sau când epoca imperială este limitată la «sincretism» și este redusă la o fază de «supraviețuire» a cultelor clasice”¹⁸.

Elementul grec a pătruns în religia romană prin sudul Italiei și prin Sicilia, religia grecilor fiind, în multe privințe, superioară celei pe care a întâlnit-o în aceste teritorii. Fuziunea între elementele roman și grec în cadrul religiei romane poate fi explicată prin fondul indo-european comun al celor două religii antice.

Un moment important în introducerea elementelor grecești în religia romană a fost asimilarea *Cărților sibiline* (mai ales în urma bătăliei de la Cannae – 216 î.d.Hr.) care au adus cu ele și zeitățile grecești corespunzătoare (au fost ridicate la Roma statui în cinstea celor 12 zeiități principale ale grecilor), trăsături ale acestora începând să fie observate la zeitățile romane. Au început să se ridice altare în cinstea unor zei de origine greacă ce au primit nume latine, influența religiei grecești putând fi observată și în unele forme de cult care mai înainte nu existau la Roma. „Asimilarea elementului religios grecesc a continuat pe măsură ce relațiile culturale și politice cu Grecia au devenit mai strânse, iar în timpul Imperiului, când Grecia a devenit parte integrantă a Imperiului, elementul religios grecesc a devenit foarte puternic în viața religioasă romană. Totodată, acest element și-a adus contribuția sa la păstrarea și chiar revigorarea panteonului și vechilor credințe religioase romane, a căror autoritate scăzuse consistent”¹⁹.

În sudul Italiei și la Roma ajung elementele religioase orientale care se pliază bine pe necesitățile romanilor din acele timpuri. Astfel, în anul 204 î.d.Hr. (nonele din aprilie), în urma interpretării oracolelor sibiline, a fost adusă la Roma din Pergam statuia zeiței Cybele din Frigia, Zeița Mamă a Asiei Mici (*Magna Mater deum Idea*). În anul 191 î.d.Hr. romanii îi vor

¹⁸ HUMBERT CANICK, *Religia romană*, în: GIOVANBNI FILORAMO (coordonator), *Op. cit.*, p. 354-355.

¹⁹ NICOALE ACHIMESCU, *Istoria și filosofia religiei la popoarele antice*, Ediția a II-a, Ed. Tehnpress, Iași, 2002, p. 358.

consacra acestei zeițe un templu pe Palatin, „deschizând astfel *calea sincretismului religios* profund care va marca serios de acum înainte viața religioasă a poporului roman”.²⁰ Cultul acestei zeițe era mai demult cunoscut în Imperiu, dar nu se bucurase niciodată de o asemenea cinste pe care o căpătase odată cu aducerea statuii zeiței în templul roman, primind astfel o cinste chiar mai mare decât o avuse vreodată în Pessinonte, locul de origine. De o însemnătate asemănătoare s-a bucurat și zeul frigian Attis, cei doi zei tinzând „să absoarbă majoritatea divinităților din Asia Mică ce traversau Marea Ionică”.²¹

Alături de zii Cybele și Attis a fost introdus la Roma și cultul altor zeități orientale, între care se remarcă cele siriene Atargatis și Baal, sau egiptene Serapis, Osiris și Isis, acesteia din urmă fiindu-i consacrat și un templu pe Câmpul lui Marte în anul 38 d.Hr. Și aceste zeități erau mai de mult cunoscute în Imperiu, fără însă a primi o cinstită deosebită. Cultul lor s-a combinat cu timpul cu cel al altor divinități romane, astfel că atunci când au fost aduse la Roma evenimentul a reprezentat o schimbare naturală. „Atunci când sosea în Italia, Isis nu era o zeiță prea austeră. Identificată cu Venus, precum Herpocrate cu Eros, ea a fost onorată în mod special de femeile pentru care dragostea era o profesiune. În orașul plăcerilor cum era Alexandria, Isis pierduse orice severitate; și la Roma această bună zeiță rămâne foarte indulgentă cu slăbiciunile omenești”.²²

Răspândirea zeităților semitice la Roma, între care se remarcă Atargatis și Baal, „începută pe nesimțite sub Republică, se intensifică mai ales în secolul I. Expansiunea și multiplicarea au fost rapide, atingând apogeul puterii în secolul al III-lea. Influența lor devine aproape preponderentă după încoronarea Severilor când sunt sprijinite de o curte pe jumătate siriană”.²³ Au existat chiar și două încercări, în timpul lui Elagabal și al lui Aurelian, de a-l înlocui pe Jupiter Capitolinul cu un zeu sirian și de a introduce astfel cultul sirian ca principal cult al romanilor. Un loc special îl ocupă cultul zeului Mithra, mai mulți împărați romani fiind chiar inițiați în misterele mithraice. Cultul acestui zeu s-a răspândit, prin militari, negustori și meșteșugari, în principalele provincii romane, fiind cunoscut chiar și în sec. al IV-lea d. Hr. Totuși, „este interesant că niciunul dintre aceste culte

²⁰ IBIDEM, p. 359.

²¹ FRANZ CUMONT, *Religiile orientale în păgânismul roman*, Traducere din limba franceză: George Scrima, Ed. Herald, București, 2008, p. 69. „Nu există nicio religie orientală căreia să-i putem urmări la Roma evoluția progresivă atât de exact ca cea a cultului Cybelei și al lui Attis, niciuna unde să apară atât de clar una din cauzele ce au condus la decadența și dispariția lor comună” (p. 78).

²² IBIDEM, p. 95.

²³ IBIDEM, p.115.

orientale n-a venit pe pământ italian înainte de a fi poposit o perioadă mai îndelungată de timp într-o țară grecească sau grecizată. Importate de elenism îndată după cucerirea lui Alexandru Macedon, ele n-au trecut frontierele elenismului decât după ce s-au debarasat de «bagajul» lor cel mai grosolan și s-au încărcat, în schimb, cu filosofia cosmopolită”²⁴

Nu trebuie trecut cu vederea nici cultul împăratului, care începe să fie cunoscut la Roma odată cu domnia lui Octavian Augustus, deși se pot regăsi urme și la împăratul Cezar, iar la greci la Alexandru Macedon, acesta fiind impresionat de cultul pe care îl aveau regii ale căror ținuturi le cucerise, mai ales în Egipt, Asia Mică și Persia. Împăratul Aurelian s-a declarat pe sine „dominus et deus” („domn și dumnezeu”) el fiind un adorator al zeului sirian al Soarelui.

Aceste zeități și culte corespund din ce în ce mai mult cerințelor romanilor, mai ales într-o perioadă în care luaseră contact, în urma cuceririlor, cu zei al căror cult era presărat de mistere. În cadrul religiilor orientale „se manifestă fanatismul exaltat al acestor populații barbare neatinsse de scepticismul grec, și ardoarea credinței lor înflăcăra sufletele mulțimilor precipitate către zeii exotici. Deci, religiile Orientului fac să vibreze toate corzile sensibilității și liniștesc setea de emoții religioase pe care austerul cult roman nu a reușit s-o stingă. Dar în același timp (...) ele dau o satisfacție mai completă inteligenței (...) Misterele orientale știu deci să amețească sufletele, stârnind rând pe rând admirația și gnoza, mila și entuziasmul; ele dau inteligenței iluzia unei profunzimi savante și unei certitudini absolute; în sfârșit (...) în același timp cu sentimentul și rațiunea, ele satisfac conștiința. Dintre cauzele complexe care le-au asigurat dominația, este fără îndoială cea mai eficace”²⁵

Toate aceste elemente străine spiritului roman, în principal venite din Orient, aveau să contribuie decisiv la decăderea Imperiului roman, politeismul greco-roman topindu-se „încetul cu încetul într-un fel de panteism solar, ajungându-se la un pronunțat *sincretism religios*, un amalgam de credințe și rituri orientale cu credințe și rituri greco-romane, predominante fiind însă elementele astrale din religia siriană, pe care mithraismul, care pătrunsese în spațiul roman și rămăsese aproape unic spre sfârșitul religiei romane, și le împrăsiase”²⁶ Așa cum afirmă Franz

²⁴ NICOALE ACHIMESCU, *Op. cit.*, p. 360.

²⁵ FRANZ CUMONT, *Op. cit.*, p. 40-44.

²⁶ NICOALE ACHIMESCU, *Op. cit.*, p. 362. În legătură cu decăderea Imperiului roman în urma introducerii cultelor orientale la Roma, Franz Cumont nota: „Invazia cultelor orientale, care a distrus vechiul ideal religios și național al romanilor, a transformat tot atât de profund societatea și guvernarea Imperiului și, în această calitate, ar merita atenția

Cumont, sincretismul religios în Roma antică și-a atins punctul culminant în epoca Severilor, atunci când se puteau întâlni la un loc religii, credințe și practici dintre cele mai diverse și nu de puține ori contradictorii. „Vechile divinități indigene, italice, celtice sau iberice, deși detronate, nu pieriseră definitiv. Eclipsate de rivalele străine, ele trăiau încă în devoțiunea poporului de rând, în tradițiile rurale. După multă vreme, în toate municipiile, zeii romani se stabiliseră victorioși și primeau întotdeauna, după riturile pontificale, omagiile unui cler oficial. Dar alături de aceștia se instalaseră și reprezentanții panteonului asiatic, și lor li se adresa adorația cea mai ferventă a mulțimilor. Noi forțe veniseră din Asia Mică, Egipt, Siria și Persia, iar strălucirea impresionantă a soarelui din Orient făcuse să pâlească astrele cerului temperat al Italiei. Toate formele păgânismului erau simultan acceptate și păstrate, în timp ce monoteismul exclusiv al iudeilor își păstra aderență, iar creștinismul își înmulțea bisericile afirmându-și ortodoxia, totul dând naștere speculațiilor deconcertate ale gnosticismului. Sute de curente diverse antrenau spiritele debusolate și perplexe; sute de predicții contrarii sollicitau conștiințele”.²⁷

3.5 Neoplatonismul

Elemente sincretiste se găsesc și în neoplatonism, curent ce a dominat lumea filozofică în primele secole creștine. Se poate spune că această filozofie a adunat elemente din gândirea grecească (în special din Platon) și din învățăturile Orientului, în scrierile celor mai cunoscuți promotori, între care primul loc îl ocupă Plotin, urmat de Porfir, Iamblichos și Proclu.

În ceea ce privește influențele străine asupra celei grecești în conturarea unui profil al neoplatonismului, trebuie avut în vedere faptul că acest curent filozofic va rămâne în istorie ca depinzând de Plotin, fiind înțeles ca un fel de școală a lui. Printre puținele informații precise care se cunosc despre el, trebuie menționată aceea că a fost elevul alexandrinului Ammonis Sakkas (care, deși crescut de un creștin, s-a întors la filozofia păgână).²⁸ Se poate realiza și o legătură între gândirea lui Plotin și cea a lui Philon din Alexandria, deși sunt multe puncte în care cei doi se diferențiază

istoricilor, chiar dacă ea nu prezisese și nu pregătise victoria finală a creștinismului” (FRANZ CUMONT, *Op. cit.*, p. 30).

²⁷ FRANZ CUMONT, *Op. cit.*, p. 188.

²⁸ Deși se vehiculează ideea că neoplatonismul ar fi o școală din Alexandria, această denumire nu este corectă. „Faptul că filozofii neoplatonicieni nu se aflau în nicio legătură strânsă cu erudiții și criticii șiterari ai Museion-ului alexandrin a fost demonstrat cu minuțiozitate de către Matter” (THOMAS WHITTAKER, *Neoplatonismul: un studiu asupra istoriei elenismului*, Traducere și îngrijire ediție: Alexandru Anghel, Ed. Herald, București, p. 41).

și, mai mult decât atât, „în ciuda potrivirii sale cu Philon până într-un anumit punct, nu există nimic care să arate că perspectivele lor au o legătură istorică”.²⁹ O influență la fel de redusă s-a resimțit în gândirea lui Plotin și din partea lui Numenios sau a gândirii stoice, însă Plotin va rămâne un gânditor original a cărui doctrină va străbate pe tot parcursul mileniului I al erei creștine. „Urmașii și adepții lui Plotin au urmat linia sa, ba chiar au intensificat-o. Întreaga teologie și demonologie a antichității apusene și a Orientului, împreună cu cultele religioase populare, ca practicile ceremoniale, oraculare și magice inferioare, au fost valorificate în cadrul unui mare sistem mitologico-teologic speculativ, aflat sub auspiciile maestrului Plotin”.³⁰

Influențele Orientului asupra gândirii neoplatonice sunt datorate, în mare parte, lui Platon, neoplatonicii urmându-i filosofului grec îndeaproape, iar „dacă școala s-a «orientalizat» într-o anumită măsură, s-a întâmplat fiindcă l-a urmat pe Platon, iar aceasta (școala neoplatonică *n.n.*) s-a abătut de la idealurile elene mult mai puțin decât însuși Platon. Întotdeauna s-a observat o afinitate a lui Platon cu Orientul. Aceasta l-a condus la cea mai remarcabilă anticipare a mișcării de mai târziu a lumii”.³¹

3.6 Gnosticismul

O formă de sincretism religios apărută după răspândirea creștinismului a fost gnosticismul³², curent filosofico-religios reprezentat prin Simon Magul, Menandru, Cerint, Saturnil, Vasilide, Valentin, Marcion, mai ales în sec. al II-lea și al III-lea (urme ale gnosticismului pot fi observate și mai târziu, la bogomilii din Bulgaria și la albigenzii din Franța, precum și la romanticii francezi și la poeți ca Leopardi și Mihai Eminescu, influențele sale extinzându-se până în existențialismul modern³³).

Gnosticismul a îmbinat elemente iudaice, platoniciene, greco-romane, egiptene (în special cultul misteriiilor) și iraniene (magie și astrologie), așa cum se poate desprinde din scrierile gnostice între care se

²⁹ IBIDEM, p. 51.

³⁰ NICOALE ACHIMESCU, *Op. cit.*, p. 425.

³¹ THOMAS WHITTAKER, *Op. cit.*, 2007, p. 27.

³² Pe urmele altor cercetători, I. P. Culiianu susține ideea că gnosticismul este sincretist, „cu consecința sa de ordin hermeneutic – studiul elementelor disparate cu încercarea de a le pune pe seama unei origini de obicei orientale, neglijându-se în acest sens *sinteza nouă* formată în speculația gnostică” nu mai este satisfăcător în urma cercetărilor recente (IOAN PETRU CULIANU, *Gnosticism și gândire modernă: Hans Jonas*, Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu și Șerban Anghelescu, Postfață de Eduard Iricinschi, Ed. Polirom, Iași, 2006, p. 90).

³³ IDEM, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Traducere de Thereza Petrescu, Cuvânt înainte al autorului, Postfață de H.-R. Patapievic, Ed. Nemira, București, 1995, p. 308-344.

remarcă *Pistis Sophia*, *Apocriifa lui Ioan* sau manuscrisele de la *Nag Hammadi*. Se poate vorbi, în cazul gnosticismului, despre o cercetare a curentului din punct de vedere filosofic și de o altă abordare a gnosticismului ca mișcare religioasă, mitologică.³⁴ Cu toate că se vehiculează ideea că dualismul specific gnosticismului este de natură iraniană, el poate fi ușor observat și în alte arii religioase, conducând la anumite legături între gnosticism și religii în care elementul dualist este prezent, așa cum observă I. P. Culianu în legătură cu budismul sau cu gruparea religioasă de la Qumran.³⁵

În legătură cu originea gnozei, cercetările înclină spre zone ca Egipt sau Babilon, cu mai multe argumente pentru a doua ipoteză, având totuși și influențe de origine iraniană, referindu-se la locul pe care dualismul îl are în structura gnozei. O altă etapă a gnosticismului, cu trimitere la secta naaseenilor, face referire la startul iudaic care s-a suprapus peste cel păgân, ținând cont și de faptul că în toate mișcările gnostice se manifestă ostilitate permanentă față de iudaism. „Dar este posibil – după Gunkel, Bousset, Brandt, Reitzenstein – să replasăm iudaismul în ansamblul sincretismului oriental. Diaspora evreiască din Babilon intră în compunere cu cultura persă, cea din Alexandria cu sincretismul elenist deja format pe pământ egiptean, iar iudaismul din Asia Mică și chiar din Palestina nu a supraviețuit fără să primească contraloviturile acestor contaminări. Ca urmare a acestor contacte se vor schița unele tendințe a căror exagerare va constitui fondul gnozei”.³⁶ La toate aceste influențe trebuie adăugat substratul creștin, de multe ori gnosticismul fiind interpretat, în ansamblul său sau în diferitele ramuri ale sale, drept o sectă (secte) creștină(e).

Maniheismul (nume ce provine de la întemeietorul Mani – 216-277) este prezentat ca un sincretism religios ce adună elemente din creștinism, din gnoza elenistică, din zoroastrism și din religiile orientale. Adesea prezentat ca o ramură a gnosticismului, maniheismul s-a răspândit în întreaga Europă, urme ale sale putând fi regăsite la bogomili, patarini, catari și albigenzi. Influențe ale doctrinei maniheice se găsesc și în Iran, China și India, în aceste zone fiind aspru criticat atât de religia persană, cât și de budism.

³⁴ HENRI-CHARLES PUECH, *Despre gnoză și gnosticism*, Traducere din limba franceză: Cornelia Dumitru, Ed. Herald, București, 2007, p. 199.

³⁵ IOAN PETRU CULIANU, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, p. 29-30.

³⁶ HENRI-CHARLES PUECH, *Op. cit.*, p. 215-216.

4. Pericolele sincretismului religios pentru lumea contemporană

În ceea ce privește societatea modernă, se poate vorbi de o intensificare a sincretismului religios pe toate palierele vieții și în toate zonele geografice, mai ales în cadrul noilor mișcări religioase de multe ori de natură milenaristă. „Situția religioasă a țărilor occidentale nu poate fi comparată cu cea a țărilor neoccidentale decât cu mare prudență, într-atât similitudinile de suprafață ascund, cel mai adesea, o eterogenitate mult mai fundamentală. Și aceasta chiar în țări în care, precum Brazilia și state din zona caraibă, în sânul unor societăți dominate categoric de catolicism se opun grupări sincretice și grupări fundamentaliste de origine protestantă. Pentru că aici aceste două tipuri de grupări nu pornesc dintr-o bipolarizare a scenei religioase între mișcări care refuză transformările cele mai recente ale modernității și mișcări care, dimpotrivă, sunt mai curând în consonanță cu aceste transformări (...) Cât despre curentele sincretice, majoritatea reprezintă o afirmare religioasă tradițională (Macumba, Vodun) (...) Oricum, țările neoccidentale nu au încetat a fi scena unei mari inventivități religioase ce se traduce prin apariția constantă de noi religii, cel mai adesea sincretice”.³⁷

În cele ce urmează, vom prezenta o schiță a principalelor sincretisme religioase așa cum se găsesc ele astăzi răspândite pe glob și cum sunt interpretate de cercetători din diferite arii științifice.

4.1 Japonia

Deși pare o discrepanță majoră față de nivelul de trai și față de locul pe care îl ocupă între statele dezvoltate din punct de vedere economic, în timpurile noastre sincretismul religios este prezent într-o țară precum Japonia. Este vorba despre o fuziune, începută în sec. al VIII-lea, între elemente budiste și shintoiste, încât astăzi se poate vorbi de o adevărată tradiție sincretistă în aceste locuri, atât „savantă”, cât și „populară”. De-a lungul timpului, aici s-au format mai multe sute de mișcări religioase sincretice ce au dus la formulări de tipul „noile religii noi”³⁸ sau „religii japoneze noi”³⁹ cu referire strictă la sincretismul japonez (*shin shūhyō* = religii noi).

În Japonia se poate vorbi de existența mai multor etape religioase ce au avut un efect diferit asupra vieții religioase a populației din Arhipieleagul Nipon: gândirea prebudistă, budismul, confucianismul, taoismul filosofic, taoismul religios, șamanismul și creștinismul. La acestea se adaugă

³⁷ FRANÇOISE CHAMPION, *Spirit religios difuz, eclektism și sincretisme*, în: JEAN DELUMEAU, *Religiile lumii*, Ed. Humanitas, București, 1996, p. 721.

³⁸ IBIDEM, p. 722.

³⁹ JANE MARIE LAW, *Noile religii japoneze*, în: GIOVANNI FILORAMO (coordonator), *Istoria religiilor. V. Religiile Americii precolumbiene și ale populațiilor indigene*, Traducere de Cornelia Dumitru, Ed. Polirom, Iași, 2010, p. 383

influențele hinduse și islamice. „Orice curent religios din istoria japoneză am analiza, vom vedea că a luat idei, practici, credințe și chiar întregi epistemologii, escatologii și sisteme metafizice din mai multe dintre sursele enumerate (...) Amestecul, împrumutul și îmbinarea unor practici și ideologii religioase reprezintă o parte integrantă a vieții religioase japoneze”.⁴⁰ Aceste noi mișcări religioase sincretiste japoneze pot fi clasificate în mai multe grupe ce au doctrine mai mult sau mai puțin apropiate: sectele religioase shintō (*Kurozumikyō*, *Tenrikyō*, *Konkōkyō*, *Omotokyō*), Nichiren și sectele Sūtrei lotusului (*Reiyukai*, *Risshō kōsei kai*), precum și alte mișcări religioase cu un număr mai mic de adepți (*Mahikari*, *Gedatsukai*, *Aum shinrikyō*).⁴¹

4.2 Brazilia

În Brazilia se poate vorbi de un pronunțat caracter sincretist (hipersincretism, *umbanda*⁴²) ce poartă și numele de „afro-brazilian”, adunând elemente africane (*condomble*⁴³), indiene, creștine și spiritiste. „În

⁴⁰ IBIDEM, p. 417.

⁴¹ IBIDEM, p. 419-444: „noile religii japoneze sunt relativ ușor de studiat la un prim nivel, deoarece grupurile au cheltuit adesea multă energie pentru formularea unui canon de texte accesibile, care include frecvent și elaborate biografii «oficiale» ale fondatorilor, transcrieri ale operelor acestora și analize detaliate ale principiilor teologice și rituale”.

⁴² Acest sincretism a apărut în zona Rio de Janeiro în jurul anului 1936, dintr-o reorganizare a cultului macumba, răspândindu-se apoi în toată Brazilia, dar și în Argentina, Paraguay, Uruguay, Venezuela, Statele Unite, Canada, Spania, Italia, Germania și în alte părți ale lumii. „La început, umbanda (termen bantu care înseamnă «magie albă», mai ales «arta terapiei») a reprezentat fuziunea mai multor sincretisme a căror bază africană era bantu, puternic influențate deja de politeismul yoruba (cu divinitățile orisha) și cu unele urme din religiile amerindiene tradiționale, așa cum s-a întâmplat și cu sincretismele *condomblé* do caboclo, *catimbó* și *pagelança*, la modul concret fiind vorba despre prezența spiritelor naturii (animism) și a unor figuri sacerdotale care nu se deosebesc de șaman (*pagé*). În perioadele succesive, umbanda s-a deschis și în alte direcții, acceptând stimuli și influențe foarte diferite, transformându-se tot mai mult într-un hipersincretism internațional, în care totul este primit și integrat: de la kardecismul spiritist la islam, ajuns în America odată cu sclavii *mandingo* și *hausa*; de la catolicismul popular, centrat pe sfinți, la practicile oculte; de la cabala ebraică la elemente de budism și hinduism” (ERNESTA CERULLI, *Sincretismele religioase din America Centrală și de Sud*, în: GIOVANNI FILORAMO (coordonator), *Istoria religiilor. V. Religiile Americii precolumbiene și ale populațiilor indigene*, p. 383).

⁴³ Templul acestui sincretism pare identic cu o biserică catolică închinată Tuturor Sfinților, însă aici se găsesc diferite locuri unde se sacrifică animale în timpul diferitelor ceremonii. În cadrul acestui sincretism, originar din Nigeria, se pune un pronunțat accent pe muzică și dans, iar altarul este plin de diferite fetișuri. Sărbătorile se țin în mare parte după calendarul romano-catolic, iar sărbătorile sunt închinat nu numai lui Dumnezeu, ci și diferiților zei: Oiá, Oxossi, Omolú, Xango, Oxum etc. „Realitatea pare să se fi oprit în vremea sclaviei și a interzicerii oricărei practici religioase fetișiste ori satanice: în exterior și în aparență, un

Brazilia se găsească toate variantele de sincretism”, așa cum se poate observa din religiile a două dintre cele mai cunoscute triburi, Candomblé și Umbanda.⁴⁴ Brazilia rămâne „țara în care studiul sincretismelor prezintă cea mai amplă tipologie: de la clasicul *candomblé* din Bahía la aproape dispăruta *macumba* din Rio de Janeiro, curent înlocuit de cultul *omolokó* – cu manifestările pe care le putem numi regionale, ca *batuque* în Porto Alegre (Rio Grande do Sul) și Belém do Pará, *xango* în Recife, *catimbó* în Paraíba și Recife (Pernambuco), Casa das Minas la São Luiz (Maranhão), în care pot fi observate influențe puternice din religia vodun din Dahoney-Benin, terminând cu *pagelança* din aria nord orientală, care prezintă trăsături foarte puternice din credințele religioase ale amerindienilor, mai ales în ceea ce privește figura omniprezentă a șamanului (*pagé*)”.⁴⁵

În Brazilia se regăsesc o mare parte din sincretismele religioase (*umbanda*) pe care le întâlnim în restul lumii, în strânsă legătură cu mișcările de tip milenarist răspândite odată cu colonizarea portugheză ce a dus la aducerea a milioane de africani în zonele Americii. Populația africană aducea în Americi cultul zeităților locale, *orisha* și *vodun*, care s-a combinat cu un cult creștin existent deja prin misiunea coloniștilor portughezi. Aceste culte sincretiste s-au răspândit și în alte zone ale Americii, așa cum sunt insulele Haiti, zone în care monoteismul supraviețuia alături de politeism. Acest lucru a fost posibil prin schimbarea și derivarea numelor divinităților politeiste în conformitate cu numele și imaginile anumitor sfinți catolici cinstiți cu precădere în acele zone: Xango (rege al furtunii și ocrotitor al naturii) este identificat cu Sfântul Ieronim, iar Jemanja (zeul apelor dulci) e identificată cu Fecioara Maria. „Aria de răspândire a sincretismelor e foarte amplă; pretutindeni pot fi invocați factori inovatori, transformări și accesul la cult al unor persoane din straturile sociale privilegiate și de rasă albă, un fenomen care se extinde și căruia, după părerea noastră, nu i s-a acordat încă atenția necesară: în orice caz, ni se pare semnificativ succesul pe care-l au «la public» străvechile superstiții ale sclavilor”.⁴⁶

De fapt, mișcări religioase sincretiste se regăsesc în întreaga Americă Latină, în Insulele Antile, în Cuba (*santería*), în Haiti (*vodun*), în Jamaica (*rastafari*), în Trinidad Tobago și Granada, sau în Santa Domingo (*gagá*). Elemente sincretiste se regăsesc și în cultul celei ce este ocrotitoarea

catolicism popular foarte cucernic; în intimitate, conservarea religiei africane și a simbolurilor sale, anonime pentru stăpânii albi” (IBIDEM, p. 380).

⁴⁴ FRANÇOISE CHAMPION, *Op. cit.*, p. 723; CLAUDIO MATTERS, *Afro-American Religions*, în: *The Brill Dictionary of Religion*, Edited by Kocku von Stuckrad, Brill, Leiden. Boston, 2006, p. 38.

⁴⁵ ERNESTA CERULLI, *Op. cit.*, p. 367.

⁴⁶ IBIDEM, p. 367.

4.3 Africa

În Africa au apărut în ultimul timp mai multe mișcări sincretiste ce combină elemente creștine cu cele tradițional africane. După ce creștinismul s-a răspândit într-o parte însemnată a Africii mediteraneene, islamul a reușit să cucerească un teritoriu însemnat din Africa Occidentală și din cea Orientală. „Și totuși, rezistența religiilor tradiționale rămâne considerabilă. Ele continuă să reprezinte o componentă esențială, vie și dinamică, a peisajului religios african de astăzi. Împotriva oricărei previziuni, merită să amintim istoria religiilor sincretice afro-americane, unde fațada creștin-catolică a așa-numitelor *santeria* și *voodoo* acoperă un substrat doctrinar și ritual tipic african, care se menține în viață în ciuda convertirilor și presiunilor la care au fost supuși sclavii și urmașii lor.”⁴⁸

Această situație s-a perpetuat de-a lungul timpului ajungându-se la o fuziune între elementele autohtone și cele creștine și musulmane în ceea ce privește religiile dintr-o mare parte a Africii în zilele noastre, religii numite „africane noi”. Cauzele ce au condus la o astfel de realitate sunt atât de natură religioasă, cât și socială, economică și politică, prilejuite de lupta de eliberare de sub stăpânirea colonialistă. Astfel că, în ceea ce privește bisericile creștine din Africa (în cea mai mare parte protestante), numărul lor se ridică în jurul cifrei de 20.000.

4.4 New Age

Una dintre mișcările sincretiste cu foarte mulți adepți în zilele noastre este New Age, grupare ce face parte din rândul celor numite de cercetători „nebulosa mistico-ezoterică”. În acest curent ce așteaptă instaurarea erei Vărsătorului se găsesc amestecate practici precum meditația, vindecarea spirituală, renașterea, astrologia transpersonală, ghicitul în cărți, o viziune holistică a lumii și a omului, dar și forme de solidaritate, colaborare și căutare a păcii. Toate aceste mișcări (cu adevărat o nebuloasă mistico-ezoterică) au mai multe caracteristici: centralitatea acordată ideii de experiență; transformarea de sine obținută prin tehnici psihocorporle și psihoezoterice; fericirea totală ce se poate obține pe pământ; o concepție monistă despre lume; un optimism dus la extrem; o etică a dragostei, originea răului nefiind păcatul, ci ignoranța; harisme speciale obținute de

⁴⁷ IBIDEM, p. 368, 385-386.

⁴⁸ BERNARDO BERNARDI, *Religiile africane*, în: Giovanni Filoramo (coordonator), *Istoria religiilor. V. Religiile Americii precolumbiene și ale populațiilor indigene*, p. 106.

reprezentanții acestor grupuri ș.a.⁴⁹

New Age-ul, răspândit în Statele Unite începând cu anii '90 ai secolului trecut, cuprinde de fapt „sugestii din religii arhaice, căutarea unei unități în experiența religioasă a omenirii, spiritualitate de origine orientală, năzuința spre reabilitarea unui echilibru cu natura”.⁵⁰ Scopul adeptilor acestei noi mișcări religioase sincretiste este construirea unei „noi ere a pământului”. O altă componentă esențială a mișcării New Age este practicarea șamanismului (neoșamanismului) culturilor de tip arhaic. Unii dintre scriitorii ce au avut o influență considerabilă asupra dezvoltării și răspândirii neoșamanismului au fost Carlos Castaneda și antropologul Michael Harner. „Aceste câteva exemple nu pot fi decât frânturi dispartate dintr-o situație culturală foarte complexă, în care se găsesc prinse și culturile amerindiene contemporane. Coexistența unor comunități indigene îndepărtate, care supraviețuiesc în zonele marginale și slab dezvoltate ce se agață cu îndârjire de tradițiile ancestrale, și a unor fenomene cu influență largă, în care mesajele «tradiționale» se propagă și prin televiziune, cărți și reviste de mare tiraj, constituie unul dintre aspectele lumii pluraliste, multiculturală, o lume străbătută de fluxuri de informații tot mai rapide și capitale, de mișcări și neîntrerupte procese de transformare, în care trăiesc oamenii”.⁵¹

4.5 Dialogul inter-religios

Văzut ca o necesitate a lumii moderne, dialogul inter-religios nu s-a bucurat întotdeauna de păreri pozitive din partea participanților, unii văzând în el un sincretism modern la scară mondială și o denaturare a ceea ce trebuie să reprezinte misiunea creștină. De fapt, cele mai importante pericole ivite în calea dialogului inter-religios au fost și vor rămâne relativismul și sincretismul.⁵² Acesta din urmă constituie un pericol major deoarece nu poate fi creată o religie universală, aceasta neputând să facă față cerințelor mereu noi ale societății și orice religie cu caracter profetic „își va apăra integritatea ei spirituală împotriva încercărilor de folosire a ei în scopuri pur umane, oricât de nobile ar fi acestea”.⁵³

Pentru a înțelege mai bine natura dialogului inter-religios și

⁴⁹ FRANÇOISE CHAMPION, *Op. cit.*, p. 710-711.

⁵⁰ ENRICO COMBA, *Noi mișcări religioase în America de Nord*, în: GIOVANNI FILORAMO (coordonator), *Istoria religiilor. V. Religiile Americii precolumbiene și ale populațiilor indigene*, p. 354.

⁵¹ IBIDEM, p. 355-356.

⁵² S. J. SAMARTHA, *Courage for Dialogue. Ecumenical issues in interreligious relationship*, WCC, Geneva, 1981, p. 23-24.

⁵³ Pr. NICOLAE ACHIMESCU, *Religii în dialog*, Ed. Trinitas, Iași, 2006, p. 35.

pericolele sincretismului pentru realizarea acestui demers, trebuie să se țină cont de istoria acestui dialog până în zilele noastre. În acest sens, un punct important în cadrul dialogului inter-religios a fost reprezentat de Conferința Internațională de la Ierusalim din anul 1928, în care s-a afirmat că, „în primul rând, creștinii își unesc mâinile cu alți credincioși împotriva amenințării secularismului (reprezentat de Revoluția din Rusia)”.⁵⁴ Reprezentanții la această întâlnire au insistat că „atunci când Evanghelia dragostei lui Dumnezeu vine cu putere către inima omului, ea vorbește cu fiecare om, nu ca musulman sau ca budist sau ca aparținând oricărui sistem, ci doar omului ca om (...) invitându-l să împărtășească cu noi iertarea și viața pe care le-am dobândit în Hristos”.⁵⁵

În cadrul Consiliului Mondial al Bisericii (CMB), problema dialogului inter-religios este ridicată pentru prima dată în timpul Adunării de la New Delhi, India (1961), atunci când s-a creat și un Oficiu special: *Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies*. O întâlnire care a precedat a patra Adunarea Generală de la Uppsala, Suedia (1968) a avut loc în Sri Lanka, în orașul Kandy (1967). Importanța acesteia a constat în faptul că a adus împreună, pentru prima dată, teologi ortodocși, catolici și protestanți care au discutat despre natura relațiilor ce trebuie să existe între creștini și oamenii ce aparțin altor religii. În documentul aprobat, *Christians in Dialogue with Men of Other Faiths*, se afirmă că toți oamenii sunt creația lui Dumnezeu, având aceeași natură umană. Documentul subliniază că Iisus Hristos vorbește oamenilor altor religii prin creștini și vice-versa.⁵⁶

Discuțiile au continuat la Chiang Mai, Thailanda (1977), având ca temă principală *Dialogue in Community*. Aici s-a ridicat și problema sincretismului religios, pericol ce ar putea interveni în urma dialogului cu alte religii. Creștinii trebuie să fie deschiși posibilității de dialog cu celelalte religii și să recunoască valorile ce există în ele. Deși s-a pus accentul pe faptul că mărturisirea creștinilor trebuie să se facă simțită oricând și oriunde, s-au evitat cuvintele „misiune” și „evanghelizare”, din cauza faptului că au creat atât de multe probleme în trecut. În urma discuțiilor a fost elaborat

⁵⁴ *Dialogue with People of Other Faiths: Towards Better Understanding of Our Neighbours. Introduction*, în: MICHAEL KINNAMON and BRIAN E. COPE (ed.), *The Ecumenical Movement. An Anthology of Key Text and Voices*, WCC Publications, Geneva, 1997, p. 393.

⁵⁵ *The Call to the World. Meeting of the International Missionary Council, Jerusalem, 1928*, în: MICHAEL KINNAMON and BRIAN E. COPE (ed.), *Op. cit.*, p. 395.

⁵⁶ ANS J. VAN DER BENT, *Six Hundred Ecumenical Consultations*, World Council of Churches, Geneva, 1983, p. 60.

*Ghidul pentru Dialog (Guidelines for Dialogue*⁵⁷), care a fost acceptat de Comitetul Central în anul 1979 și care a devenit bază a viitoarelor programe și întâlniri ce au avut ca prioritate dialogul inter-religios. Acest *Ghid* avea în vedere probleme precum *dialogul, comunitatea și sincretismul*. De asemenea, *Ghidul* face recomandări folositoare bisericilor despre cum să intre în dialog cu oamenii aparținând altor credințe și ideologii.⁵⁸

Un demers important în promovarea dialogului inter-religios s-a realizat la cea de a șasea Adunare Generală de la Vancouver, Canada (1983), prin invitarea a peste 50 de persoane ce aparțineau altor religii și ideologii. Ca o pregătire pentru această Adunare a fost întâlnirea ce a avut loc la Mauritius, Africa, în același an, unde au participat creștini, evrei și musulmani. Criticile din trecut au fost ridicate și aici: care este rolul evanghelizării și al vocației misionare a creștinilor în cadrul dialogului inter-religios? La Vancouver s-a specificat faptul că „este nevoie urgentă de o acțiune comună și de o bună cooperare între creștini și alte persoane ce aparțin religiilor lumii, mai ales în aria drepturilor omului, justiției și păcii, reconstrucției economice și îndepărtării foametei și bolii”.⁵⁹ Documentul intitulat *Mission and Evangelism: An Ecumenical Affirmation* a subliniat faptul că Dumnezeu este Creatorul întregului Univers și că Duhul Sfânt lucrează în toată creația, sub diferite forme.

Necesitatea dialogului inter-religios, așa cum a fost subliniată în cadrul Adunării de la Canberra, Australia (1991), a ținut cont și de noua relație politică în lume, mai ales după căderea blocului comunist în Europa de Est. Eșecul unor ideologii politice precum și libertatea oamenilor din anumite teritorii de a-și manifesta apartenența religioasă au constituit puncte de sprijin și motive de reflexie ce și-au găsit finalitatea în *Raportul final* al Adunării. După încheierea acesteia, CMB a continuat programele și chiar a înființat altele ce aveau în centru dialogul inter-religios. În 1992 a luat ființă un *Oficiu* pentru relațiile inter-religioase (*Office on Inter-Religious Relations – OIRR*), care a fost atașat Secretariatului General. Deși acest În ciuda tuturor schimbărilor care au intervenit, Oficiul pentru dialog a continuat să își îndeplinească rolul pe care îl avea, cu rezultate

⁵⁷ *Guidelines on Dialogue with People of Living Faith and Ideologies*, în: MICHAEL KINNAMON and BRIAN E. COPE (ed.), *Op. cit.*, p. 407-414. Vezi și: *Ecumenical considerations for Dialogue and Relations with People of Other Religions. Taking stock of 30 years of dialogue and revisiting the 1979 Guidelines*, WCC Publications, Geneva, 2003.

⁵⁸ *Nairobi to Vancouver. 1975-1983. Report of the Central Committee to the Sixth Assembly of the World Council of Churches*, World Council of Churches, Geneva, 1983, p. 111.

⁵⁹ JOHN BRIGGS, MERCY AMBA ODUYOYE and GEORGES TSETSI, (ed.), *A History of the Ecumenical Movement*, volume 3 (1968-2000), World Council of Churches, Geneva, 2004, p. 157.

semnificative. Trebuie amintită și strânsa relație ce a existat între Oficiul pentru dialog inter-religios și Consiliul Pontifical pentru dialogul inter-religios (*Pontifical Council for Inter-religious Dialogue – PCID*). Astfel, au avut loc întâlniri anuale în care s-au discutat două probleme importante: căsătoriile și rugăciunile inter-religioase. Rezultatele s-au concretizat în două documente publicate între anii 1997-1998.

În perioada cuprinsă între Harare (1998) și Porto Alegre (2006) au avut loc mai multe întâlniri inter-religioase care au evidențiat încă o dată necesitatea dialogului și importanța ce i se acordă, dar și pericolele între care un loc special îl ocupă sincretismul religios. În anul 2003, Catolicos Aram I, citind raportul de moderator, a prezentat dialogul inter-religios ca fiind o prioritate în cadrul CMB⁶⁰.

Reprezentanții Bisericii Ortodoxe au făcut mereu parte din programele ce au avut în discuție dialogul inter-religios. Alături de Stanley Samartha, Mitropolitul Georges Khodr al Libanului a fost cel care a insistat pentru introducerea programului ce are în centru acest dialog, mai ales la întâlnirea ce a avut loc în anul 1971 la Addis Ababa, Etiopia. Acesta afirma că rolul creștinismului într-o lume puri-religioasă⁶¹ este dependent de iconomia Duhului Sfânt⁶². Necesitatea dialogului inter-religios s-a făcut remarcată mai ales după cele două Războaie Mondiale, în contextul unei lumi în care mișcarea de populație dintr-un teritoriu într-altul a devenit constantă. Astfel, „teologia contemporană trebuie să meargă dincolo de noțiunea de «salvare a istoriei» cu scopul de a descoperi însemnătatea a ceea ce este *oikonomia*”⁶³.

Propovăduirea învățăturii lui Hristos către lumea necreștină trebuie să țină cont de mai multe idei: creștinii, în relație cu adepții altor religii, trebuie să manifeste o atitudine de pace și iertare; trebuie să se țină cont și de faptul că, în celelalte religii, se găsesc urme ale darurilor cu care

⁶⁰ *From Harare to Porto Alegre, 1998-2006*, World Council of Churches, Geneva, 2005.

⁶¹ Despre importanța analizei contextului în care se manifestă pluralismul s-a exprimat și Arhiepiscopul Demetrios al Americii, în anul 2004, într-un studiu despre raportul dintre Biserica Ortodoxă și lumea contemporană: „Va fi înțelept pentru noi, la începutul conversației noastre despre pluralism, să ne oprim un moment și să considerăm contextul în care ne aflăm. Acesta este un exercițiu necesar: de a examina cu cea mai mare seriozitate situația prezentă, antecedentele istorice și tendințele viitoare pentru societatea noastră în ansamblu” (Archibishop DEMETRIOS OF AMERICA, *The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation*, în: EMMANUEL CLEPSIS (ed.) *The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation*, WCC Publications, Geneva, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts, 2004, p. 4).

⁶² GEORGES KHODR, *Christianity in a Pluralistic World – the Economy of the Holy Spirit*, în: MICHAEL KINNAMON and BRIAN E. COPE (ed.), *Op. cit.*, p. 401-406.

⁶³ IBIDEM, p. 402.

Dumnezeu a binecuvântat pe toți oamenii; în înțelegerea raportului cu celelalte religii trebuie să pornim de la chenoza Fiului lui Dumnezeu și de la cuvintele Sale. Astfel, problema dialogului inter-religios „nu este atât de mult o problemă a venirii oamenilor în Biserică. Ei vor veni înăuntru din propria voință, de îndată ce vor începe să se simtă acasă în Biserică, ca fiind casa Tatălui. Principala țintă este de a identifica toate valorile creștine din alte religii, de a le arăta celorlalți pe Hristos ca legătura ce îi unește, precum și dragostea Sa ca împlinirea desăvârșită a lor”.⁶⁴ Scopul nostru este acela de a face ca toți oamenii să-l cunoască pe Hristos pentru a putea participa împreună la masa pascală. „Dar noi deja știm că frumusețea lui Hristos, strălucind pe fețele noastre, este promisiunea reconcilierii finale”.⁶⁵

Hotărârile diferitelor întâlniri ortodoxe au fost reînnoite la cea de a treia adunare pre-sinodală a Conferinței pan-ortodoxe (1986). Implicarea și interesul reprezentanților Bisericilor Ortodoxe în dialog s-au centrat, în primul rând, pe problemele înțelegerii, colaborării, libertății religioase, grijii pentru minorități, înlăturării antisemitismului, promovării păcii etc. Încercările sub-unității pentru dialog de a regândi teologia în contextul pluralismului religios au întâlnit o rezistență din partea câtorva reprezentanți ai Bisericilor Ortodoxe constituate. Acest impas a fost identificat ca una dintre problemele care are nevoie de clarificare în discuțiile dintre ortodocși și protestanți în cadrul CMB, în legătură cu însemnătatea termenului „ecumenic” și cu natura și scopul Consiliului.⁶⁶

5. Concluzii

În paginile de mai sus ne-am oprit asupra câtorva perioade de timp și asupra unor religii și mișcări religioase în care se găsesc urme a ceea ce a însemnat și înseamnă „sincretismul religios”. Aria cercetării se putea extinde la mult mai mult, însă dimensiunile studiului ar fi crescut considerabil. Din această cauza am lăsat deoparte religii precum cele din India, Iudaismul, Islamul etc. Aceste cercetări vor constitui materialul pentru un alt studiu, în speranța că vom încerca să prezentăm cât mai detaliat natura sincretismului religios și pericolele lui pentru orice religie și pentru lumea contemporană.

Din cele ce le-am prezentat până acum se poate constata cum sincretismul nu este o creație a elenismului, așa cum s-a crezut până nu demult, ci urmele lui se găsesc în mai toate religiile antice; el este prezent chiar și în perioada modernă și contemporană în arii geografice de pe toată

⁶⁴ IBIDEM, p. 405.

⁶⁵ IBIDEM, p. 406.

⁶⁶ JOHN BRIGGS, MERCY AMBA ODUYOYE and GEORGES TSETISIS, (ed.), *Op. cit.*, Volume 3, p. 162.

suprafața globului. O situație complexă o reprezintă dialogul inter-religios, însă acest subiect este prea vast pentru a-i prezenta aici toate nuanțele.

Ținând cont de toate acestea, trebuie specificat faptul că sincretismul religios nu este o simplă nuanță a uneia sau alteia dintre religiile lumii mai vechi sau mai noi, ci un fenomen complex regăsit pretutindeni, neglijarea lui reprezentând o eroare cu consecințe dintre cele mai grave pentru istoria religioasă a umanității și pentru lumea contemporană ce promovează noțiuni precum „globalizare”, „pluriculturalism”, „multireligios” ș.a.

Abstract: The Place of Religious Syncretism in the History of Religions and its Hazards for Contemporary World

The Syncretism, specific of old and new religious currents, is a phenomenon closely linked to millenarian movements and the emergence of so-called prophets that say that transmit divine messages being dependent at the same time, important social changes, economic political and, not least, religious. In the history of religions, syncretism is determined by several factors, among which are the changes in social, political, economic, and new philosophical and religious synthesis, the term acquiring a cosmopolitan sense. Syncretism occurs when two or more social groups with different religions, contact, assimilating their members and various other religious characteristics specific groups and, for the most part, are foreign to their own beliefs. Religious syncretism has grown particularly intense during the first four centuries of the Christian era, but its traces can envision more or less pronounced in all religious history of humanity, with respect to the merger of two or more deities or acceptance of new forms and often contradictory in different parts of religious worship of pagan deities specifically different.

Bibliografie

1. ACHIMESCU, NICOALE, *Istoria și filosofia religiei la popoarele antice*, Ediția a II-a, Ed. Tehnopress, Iași, 2002.
2. ACHIMESCU, Pr. NICOLAE, *Religii în dialog*, Ed. Trinitas, Iași, 2006.
3. BOLDIȘOR, ADRIAN, *Valențe creștine în gândirea lui Mircea Eliade*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2011.
4. BRIGGS, JOHN; ODUYOYE, MERCY AMBA and TSETSI, GEORGES (ed.), *A History of the Ecumenical Movement*, volume 3 (1968-2000), World Council of Churches, Geneva, 2004.
5. CHAMPION, FRANÇOISE, „Spirit religios difuz, eclecism și sincretisme”, în: Jean Delumeau, *Religiile lumii*, Ed. Humanitas, București, 1996.
6. CULIANU, IOAN PETRU, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Traducere de Thereza Petrescu, Cuvânt înainte al autorului, Postfață de H.-R. Patapievici, Ed. Nemira, București, 1995.
7. CULIANU, IOAN PETRU, *Gnosticism și gândire modernă: Hans Jonas*, Traducere de MariaMagdalena Anghelescu și Șerban Anghelescu, Postfață de Eduard Iricinski, Ed. Polirom, Iași, 2006.
8. CUMONT, FRANZ, *Religiile orientale în păgânismul roman*, Traducere din limba franceză: George Scrima, Ed. Herald, București, 2008.
9. DEMETRIOS OF AMERICA, Archbishop, „The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation”, în: Emmanuel Cleipsis (ed.), *The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation*, WCC Publications, Geneva, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts, 2004.
10. *Dialogue with People of Other Faiths: Towards Better Understanding of Our Neighbours. Introduction*, în: Michael Kinnamon and Brian E. Cope (ed.), *The Ecumenical Movement. An Anthology of Key Text and Voices*, WCC Publications, Geneva, 1997.
11. DONADONI, SERGIO, „Religia egipteană”, în: Giovanbni Filoramo (coordonator), *Istoria religiilor. I. Religiile antice*,

- Traducere de Smaranda Scriitoru și Cornelia Dumitru, Ed. Polirom, Iași, 2008.
12. *Ecumenical considerations for Dialogue and Relations with People of Other Religions. Taking stock of 30 years of dialogue and revisiting the 1979 Guidelines*, WCC Publications, Geneva, 2003.
 13. ELIADE, MIRCEA, *Istoria credințelor și ideilor religioase. II. De la Gautama Buddha până la triumful creștinismului*, Traducere de Cezar Baltag, Ed. Științifică, București, 1991.
 14. ELIADE, MIRCEA; CULIANU, IOAN P., *Dicționar al religiilor*, Cu colaborarea lui H. S. WIESNER, Traducere de Cezar Baltag, Ed. Humanitas, București, 1993.
 15. FIRAN, FLOREA, „Literatura și sincretismul artelor”, în rev. *Scrisul românesc*, nr. 10 (110), octombrie 2012.
 16. LAW, JANE MARIE, „Noile religii japoneze”, în: Giovanni Filoramo (coordonator), *Istoria religiilor. V. Religiile Americii precolumbiene și ale populațiilor indigene*, Traducere de Cornelia Dumitru, Ed. Polirom, Iași, 2010.
 17. MATTERS, CLAUDIO, „Afro-American Religions”, în: *The Brill Dictionary of Religion*, Edited by Kocku von Stuckrad, Brill, Leiden. Boston, 2006.
 18. MOFFATT, JAMES, „Syncretism”, în: *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Edited by James Hastings, volume XII, Edinburgh: T&T. CLARK, 1921.
 19. PUECH, HENRI-CHARLES, *Despre gnoză și gnosticism*, Traducere din limba franceză: Cornelia Dumitru, Ed. Herald, București, 2007.
 20. SADU, Pr. prof. dr. ȘTEFAN, *Istoria dogmelor. vol. IV. Istoria dogmelor în epoca moderă*, Ed. Bren, București, 2005.
 21. SAMARTHA, S. J., *Courage for Dialogue. Ecumenical issues in interreligious relationship*, WCC, Geneva, 1981.
 22. VAN DER BENT, ANS J., *Six Hundred Ecumenical Consultations*, World Council of Churches, Geneva, 1983.
 23. WHITTAKER, THOMAS, *Neoplatonismul: un studiu asupra istoriei elenismului*, Traducere și îngrijire ediție: Alexandru Anghel, Ed. Herald, București,